

◆◆ HESZ ÁRPÁD ATTILA OSP

Boldog Özséb, a pálos rend alapítója a történeti irodalom tükrében

Boldog Özséb egykori esztergomi kanonokról, a kutatás jelenlegi állása szerint, a legkorábbi írás Gyöngyösi Gergely *Vitae fratrum* című munkája. Ebben az érdeklődő olvasó megtalálja az Özséb életéről szóló tudósítást. Megtudjuk belőle, hogy Esztergomban született, a káptalan tagjai közé emelkedett. Kanonokként a városba látogató remetékkel is társalgott, akik az általuk készített kosarakat kenyérré cserélték. A beszélgetések közben anynyira megkedvelte őket, hogy elhatározta, maga is remete lesz. Elhatározása hosszú érlelődés után, a tatárjárást követően vált valóra. Esztergom közelében, a Pilisben monostort emelt a Szent Kereszt tiszteletére. 1262-ben járt IV. Orbán pápa udvarában. 1270-ben halt meg a remete testvérek tartományfőnökeként.¹ Nagyjából ezek a tények világlanak ki Gyöngyösi Gergely művéből, és ezeket bátran elfogadhatjuk történelmileg hitelesnek az ő személyével kapcsolatosan.²

Boldog Özsébről több történeti igényű írás született, ezekből itt egybe gyűjtöttem a legjelentősebbeket.

ÖZSÉB ALAKJA A *VITAE FRATRUM*BAN

Az első munka Gyöngyösi Gergelynek a pálosok életéről szóló írása.³ Ő az első szerző, aki írott formában – könyvének elején – a legenda műfaját szabadon felhasználva hírt ad az utókor számára Özsébről. Művének lehetséges forrásait később említjük meg. Az ő munkája nyomán kerül napvilágra, válik megfoghatóvá először a nagy pilisi remete alakja. A Szent Kereszt-mo-

¹ GYÖNGYÖSI, Gregorius, *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, IX) (Budapest, Akadémiai, 1988) 38–47.

² TÖRÖK József – LEGEZA László – SZACSVAY Péter, *Pálosok* (Budapest, Mikes, 1996) 5–35.

³ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 33–204.

nostor alapítójában a formálódó pálos rend kiemelkedő jelentőségű vezetőjét mutatja be olvasói számára. Később nemcsak a rend tagjai olvasták művét, hanem más rendek szerzetesei is. Az újkori történelmi érdeklődés kiszélesedésével személye egyre ismertebbé vált.

Gyöngyösi először a magyarországi remeték eredetét mutatja be Szent István uralkodásától egészen IV. Béla idejéig. Közvetlen előzményként tekint a Pécs melletti Szent Jakab-kolostor remetéire, akiknek Bertalan pécsi püspök adott nagyon rövid szabályzatot.⁴ Ezt követően az V. fejezettől kezdve a XIII.-ig bezárólag ismerteti Özséb életének eseményeit. Ebből értesülünk esztergomi születéséről, korán jelentkező buzgó vallásosságáról, a tudományokban való előrehaladásáról és papi mivoltáról, amelynek következtében felvették az esztergomi kanonokok közé. Ebbéli méltóságában előszeretettel látogatták a környék remetéi, és maga is élvezte társaságukat. Kanonoki státusát barátaival, első követőivel együtt a remeték magányára kívánta felcserélni, ebben azonban a tatárjárás megakadályozta. A helyzet rendeződése után, immár más társaktól körülvéve, valóban nagy állhatatossággal ragaszkodván elhatározásához, Özséb búcsút vett eddigi életétől, és a remeték közé vonult, ám ott is papként szolgált.⁵ A hivatásért való küzdelem és az ennek nyomán kialakuló állhatatosság hangsúlyozása Özséb életében, valamint a rendfőnöki életrajzok sematikusnak ítélt,⁶ személyes vallásosságot kiemelő leírásai alátámasztani látszanak azt az újabb felfogást, hogy Gyöngyösi írása a rendtagok számára készített vezérfonal, szemléletformáló opus szerepét hivatott betölteni.⁷ A szerzetesi élet során Özséb a korábban is gyakorolt vendéglátás erényében tűnt ki társai közül. A szíves szavú remetéhez csatlakozott Benedek és István testvér, akik később utódai lettek a provincia élén. Remeteségük helyszíne a Szent Kereszt-monostor Esztergom közelében, a Hármás-barlanghoz is közel, ahol egy forrás mellett hat társával Istennek szentelt életet folytattak. Erről tanúskodik az író megjegyzése, amely némileg szabad fordításban így hangzik: „...amely monostor alapításába fogott, hogy az majdan a szabályozott életmód székhelye legyen.”⁸ Ezzel tudunkra adja, hogy a könyv megírásakor a Buda feletti Szent Lőrinc-monostor a rend székhelye, ám ezt megelőzően a központ a Szent Kereszt-monostorban volt, valamint azt is, hogy a testvérek még messze nem a Regula szerint élnek. Legfeljebb egymás jó példáján és igyekezetén épülhetnek. A hat társ említése a hetes számban rejlő tökéletességre is utalhat, de

⁴ MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* (Budapest, Akadémiai, 1971) 257. Mályusz szerint a Bertalan püspöknek tulajdonított Regula jóval később íródott.

⁵ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 43.

⁶ MÁLYUSZ Elemér, *A pálos rend és a devotio moderna*, in *Budapesti Szemle* (1944) 795/95–100.

⁷ Sarbak Gábor szíves szóbeli közléséért itt fejezem ki köszönetemet.

⁸ „...quoddam monasterium, regularis observantiae sedem futuram inchoavit”: GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 42.

egybevág a jelenleg elfogadott állásponttal a magyar pálos kolostorok középkorra jellemző létszámát illetően.⁹

A mai olvasó számára feltűnő szokás az egyes fejezetek élére disztichonokat illeszteni, mégpedig az író saját költeményeit, amelyekkel a fejezet lényegét foglalja össze. Gyöngyösi ezzel a Budai Krónika szerkesztési elveit követi.¹⁰ Illusztrációs céllal közli Varsányi István pálos költőnek a pilisi Szent Kereszt-kolostor alapításáról szóló versét, amelyben megemlékezik Özsébről, a szent férfiről, a remetéről és papról, aki a pápától Szent Ágoston Regulájának megadását kéri.¹¹ Ezek a sorok ágyazzák bele az események sorába Pál veszprémi püspök 1263-ban kiadott, nagy jelentőségű oklevelét. V. Kovács Sándor kísérő tanulmánya a Gyöngyösi által megőrzött három költemény kapcsán, amelyből az egyik Varsányié, megállapítja, hogy az adott korban szokás volt magyar nyelven verset írni, és ezt csak akkor fordította latinra a költő, ha a nyilvánosság elé kívánt lépni vele.¹² Ezzel kapcsolatban meg kell említeni Hervay Levente kritikáját, aki tanulmányában abbéli meggyőződésének ad hangot, hogy Varsányi minden bizonnyal Gyöngyösi felkérésére írta költeményét Özsébről.¹³

Az 1263-ban Pál veszprémi püspök által kiállított oklevél értéke vitán felül álló, hitelességét a kutatás elfogadja. Szövege ismerteti kiállításának okát: A remeték provinciálisa és más perjelek és testvérek kifejezték vágyakozásukat az ágostoni regula szerinti élet után IV. Orbán pápa előtt, aki a kérdés eldöntését a helyileg illetékes megyéspüspökre bízta. Ezért Pál püspök végezte el a remeték vizitációját, és nem találván kielégítőnek a javait, amelyek használatával az ágostoni regula szerint élhetnének, ő maga adott nekik szabályzatot. A remeték szervezetségi fokáról megtudjuk, hogy meghatározott időre választhattak provinciálist, akit megerősítés végett a megyéspüspöknek be kellett mutatni, illetve minden házból, amelyet egyszerűen cellának nevez az oklevél, két remetének az évi egyházmegyei szinóduson meg kellett jelennie az aktuális rendelkezések átvételére.¹⁴ Az oklevél befejezése sokatmondó szövegkörnyezetben felsorolja a Veszprémi Egyházmegyében található hét remeteséget: Fülöp-szigeten Szent Ilona; Kőkövön Szent Mária Magdolna; a Bakonyban Szent Jakab; Idegsyten Boldog Erzsébet; a Badacsonynál Szent Imre; Örményes közelében, Elek-szigeten Szent Mária Magdolna és Szakácsiban Szent Domonkos. A felsorolás valószínűleg az alapítások sorrendjét követi. A felsorolást megelőzően kijelenti, hogy la-

⁹ KUBINYI András, *Magyarország és a pálosok a XIV–XV. században*, in *Decus solitudinis. Pálos évszázadok* (szerk. Öze Sándor – Sarbak Gábor; Budapest, Szent István Társulat, 2007) 49.

¹⁰ GYÖNGYÖSI Gergely, *Arcok a magyar középkorból* (Budapest, Szépirodalmi, 1983) 11.

¹¹ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 43.

¹² GYÖNGYÖSI, *Arcok a magyar középkorból* 19–20.

¹³ HERVAY Ferenc Levente, *A Pálos Rend eredete*, in *Decus solitudinis. Pálos évszázadok* 61.

¹⁴ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 44.

kóhelyeik számát nem növelhetik, illetve ha máshol találnának az egyházmegyében ilyen remetét, azokat mostantól fogva kiközösítésnek kívánja alávetni.¹⁵ Az egyes lakóhelyek katalógusa bemutatja a remeték 1263-as állapotát. A kutatók számára meglehetősen problémát jelent, hogy elsőként csupán egy 1291-es oklevél említi Özséb pilisi kolostorát, míg a korábbi, szintén hitelesnek elfogadott felsorolás ezt nem teszi. A Szent Kereszt-kolostor főegyházmegyei fekvését cáfolja az az adat, hogy az előbb említett 1291-es oklevelet Benedek veszprémi püspök bocsátotta ki.¹⁶ Így az egyik vélemény szerint Özséb kolostora 1263 után került megszervezésre.¹⁷ A másik vélemény szerint azért nem szerepel a felsorolásban, mert nem is szerepelhet benne, hiszen az esztergomi érsekség területén feküdt, és így nem terjedt ki rá Pál püspök jogköre.¹⁸ Ezt látszana alátámasztani az a tény, hogy Kesztlőcön az esztergomi káptalan birtokkal rendelkezett, és ez a szentkereszti pálosokéval közvetlenül szomszédos volt, olyannyira, hogy 1393-ban pereskedtek is érte egymással.¹⁹

A *Vitae fratrum* X. fejezetének befejező mondata arról tudósít, hogy 1262-ben Özséb IV. Orbán pápától kérte Szent Ágoston reguláját a remeteházak számára, és a kérés előterjesztésében Aquinói Szent Tamás is segítségére lehetett. Felmerül hát a kérdés, valóban járt-e Rómában Özséb ebben az időben, és valóban találkozott-e ilyen módon a nagynevű egyházdoktorral? Az évszám minden bizonnyal helyes, mert egybeesik IV. Orbán uralkodásával (1261–1264). Ehhez jön a helyszín kérdése. Aquinói Szent Tamás 1261-től valóban Itáliában tartózkodott, mégpedig 1261–1265 között a pápai udvarnál, amely felváltva Viterbóban, illetve Orvietóban székelt.²⁰ A pápa hívta Tamást orvietói udvarába, amikor Palaiologosz VIII. Mihály visszafoglalván II. Balduintól Konstantinápolyt, uralma megszilárdítására tárgyalásokat kezdeményezett a pápai udvarral. IV. Orbán pápa meg akarta könnyíteni az egyesülést a görög egyházzal, ezért megbízta Aquinói Szent Tamást a *Cate-*

¹⁵ Uo. 45.

¹⁶ Uo.

¹⁷ SOLYMOSI László, *Pilissziget vagy Fülöpsziget? A pálos remeteélet 13. századi kezdeteihez, in Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára* (szerk. Angi János – ifj. Barta János; Debrecen, University Press, 2005) 23.

¹⁸ GUZSIK Tamás, *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon* (szerk. Legeza László – Rabb Péter; Budapest, Mikes, 2003) 40.

¹⁹ BÁRTEI SZABÓ László, *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Függelékül az Inárcsi Farkas, az Irsai Irsay valamint a Szilasi és Pilisi Szilassy családok története* (Budapest, k.n., 1938) 106.

²⁰ „In fact, while the palace may well have been started during Urban’s two-year stay in Orvieto, its first campaign may not have been completed until Gregory X took up residence on June 26, 1272. On April 24, 1264, Urban’s correspondence was dated »apud Urbem veterem in camera palatii episcopalis«, even though he had been resident in Orvieto since October 18, 1262.”: RADKE, Gary M., *Medieval Frescoes in the Papal Palaces of Viterbo and Orvieto*, in *Gesta* (1984) 32. Tehát IV. Orbán 1262. okt. 18-tól Orvietóban lakott két évig.

na Aurea összeállításával, amelyben a szerző tudatosan számos görög forrást használt, elősegítendő a közeledést a keleti kereszténységgel. Minden bizonnyal ennek az elméleti alapokat adó műnek az összeállításával volt elfoglalva Szent Tamás, és nem jogi jellegű, kuriális ügyfolyamatok intézésével.²¹

Özséb életébe ágyazva fogalmazza meg Gyöngyösi azokat a bizonytalanságokat, amelyek a rend elnevezésével kapcsolatosak. A mű XI. fejezete tárgyalja azt a kérdést, miért nevezték Szent Ágoston püspök rendjének őket. Példa erre a sátoraljaújhelyi kolostor, amelyet hol a pálos remeték, hol az ágostonos remeték házának neveznek. Valójában mindkét szerzetesrendnek volt a városkában rendháza.²² Az Egri Egyházmegyében²³ és Zala megye területén²⁴ is találkozunk ezzel a bizonytalansággal. A sátoraljaújhelyi helyzet egyedinek számít, a többi esetben máshol kell keresni a probléma megoldását. Fő oka az elnevezésbeli hasonlóság. Gyöngyösi Gergely egyik művének címe: *Directorium singulorum fratrum officialium ordinis sanciti Pauli primi heremitae sub regula Beati Augustini epscopi militantium*.²⁵ Az ágostonosok korabeli elnevezése Ordo heremitarum Sancti Augustini, amint azt az egri káptalan oklevele tanúsítja.²⁶ Ez valóban félreértésekhez vezethet és bizonytalanságot eredményezett. De nem csak hétköznapi szóhasználatról van szó. IV. Sándor pápa 1256-ban Licet ecclesiae catholicae kezdetű bullájával hozta létre a különféle európai remetecsoportosulásokból, többek közt a vilhelmita rendből az ágostonos remeték rendjét.²⁷ Ezt a magyarországi vilhelmiták házaival kapcsolatban tíz évvel később újra megerősítette az Apostoli Szentszék.²⁸

Ebben az időszakban nyer királyi rendezést a magyarországi székeskáptalanok és az alsópapság között a jövedelmek elosztása miatti évtizedes ellentét. Az események folyamatát a Veszprémi Egyházmegye eseményein keresztül követhetjük, ahol 1226 és 1262 között több periódusban pereskedtek egymással a plébánosok és a székeskáptalan tagjai.²⁹ A per utolsó fordulójában, 1260 körül IV. Sándor pápa a domonkos és a ferences provinciálist, va-

²¹ TÖRÖK József, *Boldog Özséb és a pálos szerzetesek a középkori Európában*, in *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis I* (szerk. Beke Margit; Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, 2001) 96.

²² GUZSIK 61.

²³ FALLENBÜCHL Ferenc, *Az Ágoston-rendiek Magyarországon* (Szent István Akadémia II. osztályának értekezései III) (Budapest, Szent István Akadémia, 1943) 57–58.

²⁴ SOLYMOSI 19.

²⁵ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum* ... 14.

²⁶ SCHIER, Xystus – ROSNAK, Martinus, *Memoria provinciae Hungaricae Augustiniana antiquae* (Graz, Widmanstadius, 1778) 69.

²⁷ HERVAY Ferenc Levente, *Ágostonosok*, in *Magyar Katolikus Lexikon I* (Budapest, Szent István Társulat, 1993) 84.

²⁸ ROMHÁNYI Beatrix, *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon*, in *Aetas* (2005) 92.

²⁹ MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom*... 49–53.

lamint az ágostonos remeték tartományfőnökét jelölte ki bírónak. Az ágostonos remeték provinciálisának bírói megbízatása ellen Zlaudus veszprémi püspök (1244–1262) a káptalannal együtt óvást emelt. Arra hivatkoznak, hogy az illető személy elfogult az egyházmegye vezetésével szemben, mert három Zala megyei templomot szándékozik elfoglalni. Érdekes lehet a három templom titulusa: Szent Jakab, Szent Ilona és Szent Mária Magdolna. Ugyanilyen titulusa volt a bakonyi, fülöpszigeti és kőkúti remetésegeknek. Solymosi szerint a fellebbezést elutasíthatták, ezért a kanonokok és a plébánosok inkább kiegyeztek.³⁰ Valószínűbb az a gondolat, hogy az egyházmegyék többségét érintette a káptalan és a plébánosok közti anyagi feszültség és az ennek rendezésére törekvő királyi rendelkezések is. Ennek eredménye is lehet a Veszprémi Egyházmegye érdekelt feleinek a kiegyezése. A cél az Egyházon belüli békés viszony helyreállítása a különféle érdekeltségű felek között.³¹ Ez minden bizonnyal a remetékre is vonatkozott. Így válik érthetővé az 1263-as oklevél kiközösítő klauzulája.³² Ennek értelmében a püspök az egyházmegyéje területén fekvő, királyi alapítású egykori vilhelmita kolostorokat meghagyja az ágostonosok kezén,³³ ezzel követi a pápai rendelkezést is, míg az ágostonosok által bekebelezni szándékozott, nemesi alapítású remeteházakat a remeték – a későbbi pálosok – tartományfőnöke alá rendeli. Ezzel egyszerre gyakorol kegyet a jövődő pálosokkal szemben, szerez érvényt IV. Béla Egyházon belüli béketörekvéseinek, és lényegében a pápai akarat sem csorbul. Ez a megoldás valóban illik a királyné kancellárjához, a röviddel korábban a Veszprémi Egyházmegye élére kinevezett Pál püspökhöz.³⁴

A XII. fejezetben ismerteti Gyöngyösi azt a tényt, hogy Gentilis bíboros 1308-ban kiadott oklevele, amely pápai megerősítést jelentett, „fratribus Sanctae Crucis de heremo”-nak³⁵ címzi őket. Ebből megtudjuk, mi volt a rend egy másik, szintén hétköznapi elnevezése ebben az időben: a Szent Kezest Remete Testvérei. Ez a név az oklevelek tanúsága szerint még egy darabig kísérte a pálosokat.³⁶ Itt említi meg, hogy Özséb majdnem húsz évig

³⁰ SOLYMOSI 19.

³¹ MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom...* 52.

³² HOLLER László, *A veszprémi püspök egy 1263. évi okleveléről*, in *Decus solitudinis. Pálos évszázadok* (szerk. Óze Sándor – Sarbak Gábor; Budapest, Szent István Társulat, 2007) 121–133. A szerző más nézetet képvisel.

³³ ROMHÁNYI, *Ágostonrendi remeték...* 92.

³⁴ *A veszprémi püspökség római oklevéltára I* (szerk. Fraknói Vilmos; Budapest, Római Magyar Történeti Intézet, 1896) 150. Pál püspök 1262-ben vette át a veszprémi püspökség kormányzását.

³⁵ *Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311* (Vatikáni Magyar Okirattár I/II) (Budapest, k.n., 1885) 180.

³⁶ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 46. A rend elnevezésének problematikája erősen foglalkoztatta Gyöngyösit. Vö. SARBAK Gábor, *Gyöngyösi Gergely biográfiájához*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* (1984) 48. Gyöngyösi rendfőnöki hivatalának idejét egy Bakócz bíborostól származó, a

volt a remeték előjárója.³⁷ A következő fejezet ismerteti Özséb életének végét, a temetés dátumául február 20-át jelölve meg. A VIII. fejezet feliratában említett 1250-es évszámból és az imént említett húsz esztendőből következően 1270-et szokás az elhalálozás évének tekinteni.

ÖZSÉB A BAROKK KORI TÖRTÉNETÍRÓK MŰVEIBEN

Gyöngyösi munkájának a tartalma egy bizonyos Onuphrius közvetítésével ismert volt a krakkói származású lengyel domonkos történetíró, Abraham Bzovius előtt.³⁸ Az 1216. év eseményei között említi a következőt: Magyarországon Esztergomi Boldog Özséb megalapította a remeték rendjét Első Remete Szent Pál titulusával.³⁹

Sigismundus Ferrarius, aki könyvében a magyar domonkos provincia eseményeit gyűjtötte össze,⁴⁰ közli, hogy „1262-ben Aquinói Szt. Tamás a magyar Esztergomi Boldog Özsébet, aki az intézmény alapítója, [...] többféleképp segítette, szerzetes a szerzeteseket támogatva, maga a Szent a szentekért munkálkodva”.⁴¹ Emiatt a pálosok a kiváló tudós emlékét igen tisztelik, és halálának, valamint kanonizációjának napját évkönyveikben feljegyezték. Szerzőnk Özséb boldog titulusával kapcsolatban kiemeli, hogy ennek közlése a magyar pálos atyáktól származik. A Pálos Rend kezdeténél tehát ott találjuk Boldog Özsébet és más, nem kevésbé jámbor férfiakat, akik – Ferrarius szerint – 1215-ben vagy 1216-ban a szent remeték, Pál, Antal, Hilár és mások életének követésére vágyódva az erdőkben és hegyekben Istennek szentelt életet kezdtek. Számuk növekedtével és jámborságuk közismertté válásával 1225-ben Bertalan pécsi püspök Patacon a Szent Jakabkolostort építette nekik, ahová egybegyűjtötte őket. Ettől fogva Magyarországon más főpapjai is kegyeikbe fogadták a rendet.⁴² Ez világos tanúskodás a

rend helyes elnevezésével kapcsolatban kiadott oklevél 1521-es keltezéséből állapítja meg.

³⁷ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 46.

³⁸ BZOVIVS, Abraham, *Annalium Ecclesiasticorum post illustriss. et revend. dominum, D. Caesarem Baronium, S.R.E. Cardinalem Bibliothecar. Tomus XIII. Rerum in orbe Christiano ab Anno Dom. 1198. usque ad annum D. 1299. Gestarum narrationem complectens* (Coloniae Agrippinae, Boetzerum, 1616).

³⁹ „In Hungaria, Beatus Eusebius Strigoniensis, Ordinis Eremitarum, Sancti Pauli primi anachoretiae titulo, initium dedit”: BZOVIVS 187.

⁴⁰ FERRARIUS, Sigismundus, *De rebus Hungaricae provinciae ordinis Praedicatorum, partibus quatuor, et octo libris distributi commentarii* (Viennae Austriae, Formicae, 1637).

⁴¹ „Anno Christi 1262 S. Thomas Aquinas Beatum Eusebium Ungarum Strigoniensem, primum Sancti Pauli I. eremitae instituti auctorem, [...] plurimum adjuvit, religiosus religiosos promovens, et pro Sanctis Sanctus ipse laborans”: FERRARIUS 475–476.

⁴² Uo. 476.

hivatalos egyházi vezetés támogató magatartásáról, akkor is, ha ez évtizedekkel később válik valóban általánossá.

A következő a megemlékezők sorában a pálos Andreas Eggerer, aki 1663-ban jelentette meg a maga idejében korszerű módon megszerkesztett könyvét, hangsúlyozottan a nagykáptalan megbízásából, a *Vitae fratrum* alapján.⁴³ Ezáltal válik a későbbi, Boldog Özséb személyével foglalkozó művek számára referenciává. Adatai a továbbiakban forrás gyanánt szolgáltak, és hitelt érdemlőnek számítottak.

Az Özsébről szóló fejezet azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy a remeteszerzet eredetének körülményei hasonlóak a ferences, illetve a domonkos rend alapításához.⁴⁴ Ez a kijelentés némi magyarázatot igényel. Az elsődleges forrásként használt Gyöngyösi számára rendkívül fontos volt a rend elnevezésének egyértelművé tétele. A domonkosok 15. század közepi támadásával szemben bizonyítani akarta a pálos rend egyedül helyes elnevezését és ősrégi eredetét.⁴⁵ Általános perjelként első lépésben a rend nevével kapcsolatban oklevelet eszközölt ki Bakócz Tamás bíborostól, amellyel a rend okleveleiben egységesíti az Első Remete Szent Pálról való elnevezést.⁴⁶ Ezt minden bizonynal visszamenőleges hatállyal is alkalmazták a későbbi átirások során. A következő lépés a rend ősrégi eredetének igazolása. Ennek bizonyítására szolgál Gyöngyösinél Bertalan pécsi püspök 1215-re dátumozott szabályzata, amelyet a Jakab-hegyi remetéknek adott.⁴⁷ Eszerint egy eszterdövel korábbi volna az alapítás, mint a domonkosoké. Gyöngyösinek ezt, a rend eredetét jogi szempontból tisztázni kívánó törekvését használja Eggerer a rendalapítás alátámasztására. Ezután logikus sorrendbe igyekszik állítani a *Vitae fratrum*ban található információkat és konkrét évszámokhoz kötni az egyes eseményeket.

⁴³ EGGERER, Andreas, *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae Annalium Eremicoenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae, ubi imprimis vitae SS. Antiquorum Eremitarum, qui claras Aegypti Nitrias, et Thebaidas, Anachoretis fertiles, in Hungariam usque; perpetuis progressibus transtulerunt, ex antiquis manuscriptis, Ecclesiasticisque; testimoniis collectae recesentur. Tum vero quibus idem Ordo in coenobiticum conversus, Romanorum vel maxime Pontificum gratiis, Imperatorum, Regum, Principumque; Privilegis, in variis Orbis partibus, ad haec usque; tempora viguerit. Opus compendiario scriptum et sub tempus Sacrae Oecumenicae Congregationis Fratrum S. Pauli primi Eremitae in Lucem editum Anno Nati Emanuelis MDCLXIII* (Viennae Austriae, Cosmerovius, 1663).

⁴⁴ EGGERER 70.

⁴⁵ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 97. A nemtelen támadás oka minden bizonynal a domonkosok belső konfliktusából adódott. Ekkoriban folyt a magyar domonkos provincia beletagozása az obszervanciának nevezett, reformtörevésektől áthatott, rendi megújulást biztosító szellemiségbe. Vö. HARSÁNYI András, *A Domonkos-rend Magyarországon a reformáció előtt* (Debrecen, Nagy Károly Grafikai Műintézete, 1938) 34.

⁴⁶ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 180.

⁴⁷ MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom...* 257–258. Az oklevelet hamisnak tartja.

Ennek okán Özséb remeteségbe vonulását az 1246. évhez köti.⁴⁸ Ezt minden bizonnyal a *Vitae fratrum*ban közölt húszesztendő terminusból⁴⁹ és a pilisi monostor alapításával kapcsolatban említett 1250-es évszámból⁵⁰ következtette ki. Feltételezi, hogy a 13. században is a Tridentinum (1545–1563) által meghatározott szabályokat követték a szerzetesi életben. Így előljáróvá csak örökfogadalmast lehet választani; örökfogadalom csak háromesztendei egyszerű fogadalom után tehető, amelyet egyévi noviciátusnak kell megelőznie. Így kapunk négy évet, amit 1250-ből kivonva, megkapjuk a remeteségbe vonulás, az azt megelőző érseki engedélyezés, illetve a kanonoki javadalomról történő lemondás dátumát. Ezzel szemben a 13. században még nem teljesen ez volt a helyzet. A IV. Lateráni Zsinat (1215) után elkedődött ugyan a konstitúciók, statútumok pontosítása, részletezése, illetve rendenként való egységesítése, de ennek a folyamatnak a hatása ténylegesen a 14. századra érvényesül, a fogadalmaknak az egységes szabályozása pedig a 15. századra tehető, s a folyamatot valójában a Tridentinum zárja le.⁵¹ Egyet kell érteni Hervay megállapításával, Gyöngyösi 13. századra vonatkozó kerek évszámait csupán hozzávetőlegesek.⁵²

A másik, Gyöngyösi megfogalmazásától eltérő téma Özséb csodálatos látomása az egymással összeérintkező lángocskákról,⁵³ amelyet látva hosszas imádkozást követően elhatározza a Pilisben élő remeték maga köré gyűjtését, és hetedmagával templomocskát emel a Szent Kereszt tiszteletére. Ő kéri majd el a Jakab-hegyi remeték szabályzatát, akik megismerve kiválóságát, csatlakoznak a pilisiekhez, és mindnyájuk előljárójává, provinciálissá választják az egykori esztergomi kanonokot. A *vita* további része hűen követi Gyöngyösi leírását. A halál időpontjaként itt már január 20. van feltüntetve. Erre az eltérésre magyarázatul szolgálhat egy egyszerű másolási hiba.⁵⁴ A végén Özséb „boldog” titulását azzal indokolja, hogy ezt a különféle szerzők művei – mint például az általunk is idézett Ferrarius – megfelelően alátámasztják.⁵⁵

Mintegy három évtizeddel később jelenteti meg Heveneszi Gábor *Ungaricae sanctitatis indicia* című összefoglalását a Magyarországon élt vagy valamiképpen ide kapcsolódó szentek és boldogok életrajzaival.⁵⁶ Az életrajzok

⁴⁸ EGGERER 73.

⁴⁹ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 38.

⁵⁰ Uo. 46.

⁵¹ SZUROMI SZ. Anzelm O.Praem. szíves közlése, amelyért itt fejezem ki hálás köszönetemet.

⁵² HERVAY, *A Pálos Rend eredete* 59.

⁵³ „...flammulae in unum coire...”: EGGERER 74.

⁵⁴ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 21–24.

⁵⁵ EGGERER 82.

⁵⁶ HEVENESI Gábor, *Ungaricae sanctitatis indicia. Sive brevis quinquaginta Sanctorum et Beatorum memoria Iconibus expressa, qui vel a Sede Apostolica, vel ab immemorabilis temporis communi populi consensu, vel Scriptorum probatorum autoritate, a Divi Stephani primi Regis*

összegyűjtése és feldolgozása során minden bizonnyal a bollandisták adatgyűjtési szempontjait is figyelembe vette. A mű szerkesztése során nyert tapasztalatai pedig befolyásolhatták néhány évvel később megfogalmazott metodológiáját.

Részletes utasításokat adva a kutatók számára, pontosan kijelöli a forrásgyűjtés irányát. Nyomtatott művek kivonatolása és bibliográfiai ismertetése mellett az okleveles források összegyűjtésére helyezi a fősúlyt, de kiemeli a feliratos emlékek és a hiteles szájhagyományok gyűjtésének fontosságát is. Ez utóbbiak tekintetében óva int a mesék és gazdátlan fecségek feljegyzésétől. A gyűjtőktől megkívánja a forrásadatok, a másolt források lelehelvényének és egyéb külső körülményeinek pontos feltűntetését és a tulajdonnevek betűhív másolását.⁵⁷

A nyomtatott művek kivonatolása során került kezébe Boldog Özséb legendája is. Az inkább Eggerer, mint Ferrarius nyomán összeállított megemlékezésben már minden elem együtt van. Az esztergomi születés, a káptalani tagság, a jövedelemről való lemondás és remetességbe vonulás 1246-ban, a lángocsák látomása, a pilisi remeteház alapítása 1250-ben, az ágostoni regula megszerzésére tett erőfeszítések, Pál veszprémi püspök intézkedése, a hús évén keresztül betöltött provinciális hivatal és az 1270. január 20-án bekövetkezett halál, amikor Özséb visszaadta ártatlan lelkét az égnek.⁵⁸

Először a Péterffy Károly által összegyűjtött, magyarországi zsinatokat ismertető munkában található az 1256-ra datált esztergomi nemzeti zsinat dokumentumának aláírói között, az apátok sorában Özséb, Első Remete Szent Pál Rendjének provinciális.⁵⁹ Ezt a megállapítást ismétli meg művében a pálos Pongrácz Ignác, és teszi hosszú időre a rendtörténet részévé.⁶⁰ Hervay Levente a pálosok eredetéről írt tanulmányában azonban bőséges cáfolatát nyújtja Péterffy közlésének. Összegezi a kutatás eredményeit, amely alapján teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy az idézett oklevél hamisítvány, és a benne szereplő információk az ott közölt formában minden alapot nélkülöz-

tempore, in Hungaria viventes in Divorum censum venerunt (Nagyszombat, Academicis, 1692).

⁵⁷ HÖMAN Bálint, Kischevesi Hevenes Gábor, in *Emlékkönyv Dr. Gr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére* (szerk. Lukinich Imre; Budapest, k.n., 1925) 456.

⁵⁸ HEVENESI 94–95.

⁵⁹ PÉTERFFY, Carolus, *Sacra Concilis Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV. accedunt Regum Hungariae, et Sedes Apostolicae Legatorum Constitutiones Ecclesiasticae* (Viennae Austriae, Kaliwodianis, 1742) 87.

⁶⁰ PONGRÁ CZ, Ignatius, *Triumphus Pauli, pio dolo a Deo decepti. E duplici Volumine Annalium Ordinis S. Pauli Primi Eremitae, Scriptura Sacra, et Sanctis Patribus, Oraculis Summorum Pontificum, effatis Imperatorum, regum et Principum, Scriptoribus item Ecclesiasticis, ac Viris Doctis, et Classicis Authoribus adornatus per R.P. Igantium Pongrácz, OSPPE, venerabilis Conventus Varanoviensis Priorem* (Pozonium, Landerer, 1752) 18.

nek. Az aláírók névsorát maga Péterffy állította össze korabeli oklevelek alapján, és illesztette közéjük Özsébet a *Vitae fratrum*ból.⁶¹

Orosz Ferenc 1747-ben megjelentetett művét⁶² a kívülálló érdeklődők számára szerkesztette a rend évkönyvei alapján. Célja a mindenki számára épületes események közlése a pálosokról. A X. fejezet címe így szól: B. Özséb esztergomi kanonok remete lesz, végül a remeték csodával ékeskedő kolostorba gyűjtője.⁶³ Ez az elnevezés, a remeték összegyűjtője, ötvözi a Gyöngyösinél és Eggerernél található információkat. Ezt használja majd korszerűbb formában Pámer László⁶⁴ és Kisbán Emil⁶⁵ rendtörténete is.

ÖZSÉB AZ ÚJABB TÖRTÉNETI FELDOLGOZÁSOKBAN

A következő évszázadok szerzői a fenti információkat ismétlik meg Özsébről. Figyelmet keltő megállapítás Knauz Nándoré, aki így ír a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* első kötetében: „1246 körül B. Özséb, elhagyva esztergomi stallumát, a pilisi remeteségbe megy, és Első Remete Szt. Pál Rendjének első provinciálisává válik. Özséb emléke a káptalani levéltár aktáihoz nem kötődik.”⁶⁶ Aztán megállapítja, hogy Eggerer a rend régi irataiból összegyűjtötte a rá vonatkozó adatokat, és közli is röviden a *Fragmen panis*-ban található információkat. Ebből a szöveggörnyezetből az látszik, hogy Knauz csupán a főkáptalani levéltár hiányosságaként tekint a helyzetre, és nem kétkedik Eggerer információinak hitelességében.

Ugyanilyen következtetésre jut Kollányi Ferenc is, amikor az esztergomi kanonokok között tartja számon Özsébet.⁶⁷

⁶¹ HERVAY, *A Pálos Rend eredete* 61.

⁶² OROSZ Ferenc, *Synopsis annalium eremi-coenobiticorum ff. eremitarum Ordinis S. Pauli primi eremitae primum Anachoretarum Authoris et magistri vitam, translationes et miracula complectens; dein sacri et candidi eiusdem Ordinis oroginem, progressum, et in complura Regna cum fundationibus Monasteriorum propagationem, Vitasque fratrum suorum Sanctimonia illustrium, pietate item, et Doctrina clarorum, nec non quaedam alia scitu digna referens; ex primo et secundo Volumine concinnata per R.P.F. Franciscum Orosz Ord.S.Pauli I.Eremitae Provinciae Hungaricae Novitiorum Magistrum* (Sopronium, Rennauer, 1747).

⁶³ OROSZ 33.

⁶⁴ PÁMER László, *Remete szent Pál és a pálosok*, in *Katolikus Szemle* (1907) 800.

⁶⁵ KISBÁN Emil, *A magyar pálosrend története I–II* (Budapest 1938) I, 17–20.

⁶⁶ „Ca. 1246. B. Eusebius, deserto Canonicatu Strigon., eremum Pilisiensem petit, primusque fit Ordinis s. Pauli primi Eremitae Provincialis. Eusebii huius memoria in actis Archivi Caplularis nusquam comparet”: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I* (szerk. Knauz Nándor; Esztergom, Horák, 1874) 363. Továbbiakban: KNAUZ.

⁶⁷ KOLLÁNYI Ferencz, *Esztergomi kanonokok 1100–1900* (Esztergom, Buzárovits, 1900) 10.

A 20. század pálosokkal foglalkozó irodalma⁶⁸ az Eggerer által írt rendtörténetben ismertetett információkat alapvetően igaznak tartotta 1971-ig. Ebben az évben jelent meg Mályusz Elemér munkája,⁶⁹ amelynek szerzete-
sekre vonatkozó fejezetében tárgyalja a remeterendeket is. Ez a műve a ká-
non részévé vált. A szerző 1945-ben írt, a középkori pálosok történetét fel-
dolgozó tanulmányában többek között Gyöngyösi általunk vizsgált művével
is foglalkozik. Vele kapcsolatban még ezt írja: „Óvakodott valótlan állítások
leírásától [...] feljegyezte, munkájába beillesztette a rendi kegyes hagyomá-
nyokat is, amelyek szájról-szájra jutottak korára.”⁷⁰ Özsébbel kapcsolatban
megjegyi, a pálosok őt tekintették alapítójuknak.⁷¹ Gyöngyösi Gergely te-
hát szavahihető, igényes szerző, aki az okleveles források mellett, és nem
helyettük, a szájhagyományt is feljegyi. Évtizedekkel később, az említett
könyvében már élesebben fogalmaz. Érvként hozza fel, hogy a pálos rend-
nek „nincs tulajdonképpeni alapítója, ilyen csak utólag jelölt ki a kegyes
visszaemlékezők öskereső buzgalma. Egyébként az alapítás ténye sem zaj-
lott le a szó köznapi értelmében.”⁷² Ez a „köznapi értelem” kifejezés a rend-
alapítás 16. század után szokásossá vált, szilárd jogi alapokon nyugvó értel-
mezését jelenti, amelynek elmaradhatatlan alkotóeleme egy világos
paraméterekkel: névvel, keresztlevéllel rendelkező alapító és az ő egyházjog-
gilag világosan körülírt helyzete. A 13. században azonban, mint fentebb
Özséb – 1246-ban feltételezett – remeteségbe vonulása kapcsán is láttuk,
még nem voltak ennyire egyértelműen kikristályosodott viszonyok. Nézzünk
egy példát! Assisi Szent Ferenc, akinek bár nagyszámú követője volt, mégis
csupán Hugolino bíboros nyomására és hathatós támogatásával készítette el
rendje szabályzatát,⁷³ melynek hiányában az alapítása aligha lett volna tar-
tós. A nagyszámú követő és a bíboros ezen ösztönzése nélkül Szent Ferenc
valószínűleg egyáltalán nem, vagy nem abban a formában szerkesztette vol-
na meg a szabályokat, és a rend megalapítása jelentősen elhúzódott volna. A
magyar remetéknek ilyen pártfogójuk ekkor nem volt. Mályusz gondolatme-
nete arról tanúskodik, hogy a rendalapítás Eggerer által közvetített szemléle-
tét Gyöngyösi korában próbálja meg értelmezni. Ezért fogalmaz erős kritiká-
val Özsébet és működését illetően. A következő oldalon már egy fokkal
enyhébb hangot használ:

⁶⁸ Kisbán Emil, Gyéressy Ágoston és Pámer László, Zákonyi Mihály, Gondán Felicián, Gyenis András, Puskely Mária tanulmányai.

⁶⁹ MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom...* 254–274 (Remete rendek).

⁷⁰ MÁLYUSZ Elemér, *A Pálosrend a középkor végén*, in *Egyháztörténet* (1945) 2.

⁷¹ Uo. 20.

⁷² MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom...* 257.

⁷³ SZÁNTÓ Konrád, *A Katolikus Egyház története I* (Budapest, Szent István Társulat, 1987²) 435.

A rend kialakulásának folyamata visszafelé a Pilis hegységben élő remetek egyik csoportjának Özséb esztergomi kanonok felügyelete és gondozása alá kerüléséig követhető, kiinduló pontnak pedig Szentkereszten 1250 körül egy remeteház felépülését tekinthetjük. A pálos hagyomány Özsébet tekintette rendalapítónak, Szentkeresztest pedig az ősi kolostornak. Jellemző, hogy még a XIV. század elején is mint „szentkereszti remetéket” emlegették a kialakuló rend tagjait.⁷⁴

Ezen megengedőbb érvelés szerint Özséb valós szereplője az eseményeknek, és ő a Szent Kereszt-kolostor alapítója, amely rövid időn belül nagy tekintélyre tett szert a remeteházak között. Figyelemre méltó Gentilis bíboros legátus szóhasználata, amikor oklevelében a Szent Kereszt Remetetestvérei számára az ágostoni regula használatát engedélyezi. Gyöngyösi így fogalmazza meg az eseményt: „...ugyanazon legátus a nevezett általános perjelnek és Első Remete Szt. Pál más testvéreinek megadta Szt. Ágoston reguláját, (azoknak) akiket ő leveleiben a Szt. Kereszt remete testvéreinek nevez.”⁷⁵ Egy 1304-ben, még Gentilis bíboros legátus rendelkezése előtt kiadott oklevél is keresztúri remetéknek nevezte a diósgyőri szerzeteseket.⁷⁶ Fentebb pedig láttuk, hogy ez a név, Gyöngyösi nagy bosszúságára, még egy ideig elkísérte a pálosokat.

Ezzel kapcsolatban még egy 13. századi jelenséget érdemes észrevenni. A szerzetesrendek hivatalos elnevezése igen gyakran nem a rendalapító nevét tartalmazza, hanem a rend központi célkitűzését, karizmáját jelöli meg. A jelenlegi magyar köznyelvben ferenceseknek nevezett szerzetesrend latin elnevezése mindmáig *Ordo Fratrum Minorum*,⁷⁷ azaz a Kisebb Testvérek Rendje. A rend tagjai alázatos kicsinységük, egyszerűségük megélésével kívánják szolgálni az Egyházat és követni Assisi Szent Ferenc példáját. Ugyancsak a köznyelvben domonkosoknak titulált rend hivatalos neve mindmáig *Ordo Fratrum Praedicatorum*,⁷⁸ azaz a Prédikátor Testvérek Rendje, akik tudós és felkészült igehirdetésükkel követik Szent Domonkos példáját. Az egy évszázaddal korábban alapított ciszterci rend, *Sacer Ordo Cisterciensis*⁷⁹ pedig az első kolostor helyszínéről veszi a nevét, kifejezve, hogy az ott megvalósított életmódot kívánják követni. Hasonló logikával találkozunk a 14. században alapított olivetánusokkal kapcsolatban, akik ugyancsak az első házukról kapják rendjük nevét, *Congregatio S. Mariae Montis Oliveti*,

⁷⁴ MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom...* 258.

⁷⁵ „...idem legatus de laterē dicto priori generali et aliis fratribus Sancti Pauli primi heremiteae concessit regulam sancti Augustini, quos ipse in suis literis vocat fratres Sanctae Crucis de heremo”: GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 58.

⁷⁶ HERVAY, *A Pálos Rend eredete* 60.

⁷⁷ ANNUARIO PONTIFICIO PER L'ANNO 1983 (Citta del Vaticano, Vaticana, 1983) 1248.

⁷⁸ Uo. 1247.

⁷⁹ Uo. 1242.

OSB.⁸⁰ Az egyes rendek elnevezése mögött felsejlő logika szerint a monasztikus hagyományokat követő szerzetesek a rend első házáról kapták a nevüket, míg az aktív lelkipásztori életet élő rendek elnevezésében sajátos hivatásukat igyekeztek kidomborítani. Ez magyarázatot adhat arra, miért nevezhette a leendő pálosokat Gentilis bíboros legátus oklevele „fratres Sanctae Crucis de heremo”-nak, és miért ragaszkodtak a pálosok a középkor folyamán a remetehagyományok megőrzéséhez.

Mályusz a pálos rend és a devotio moderna kapcsolatáról írt cikkében⁸¹ kiemeli a szintén ágostonos regulát követő, németalföldi „Közös élet testvérei” és a pálosok közti hasonlóságokat a 15. században. Szerinte Gyöngyösi ezek az életmódbeli egyezések is inspirálták a rendfőnökök életrajzainak megszerkesztésében. Célja a rend korszerű ájtatossági gyakorlattal való felvértezése volt. Ennek egyik alapját képezte a *Vitae fratrum*ban megszerkesztett rendfőnöki életrajzok sorozata. Ezért jellemrajzai „nem a valóságot vetítik elénk, hanem ideális képet rajzolnak meg”.⁸² Ez a megállapítása minden bizonnyal nem Boldog Özsébre vonatkozott, mert a középkori pálosokról egy évvel később írt tanulmányában, amint fentebb bemutatuk, őt az események valós szereplőjének tartja.⁸³

Gyéressy Béla Ágoston *Documenta Artis Paulinorum*⁸⁴ az első modern, tudományos igényű forrásközlés a pálos rendre vonatkozó, addig csak kéziratban, levéltárak mélyén fellelhető anyagból. A több évtizedes kutatómunka gyümölcsét művészettörténeti hivatkozással lehetett publikálni. Özsébbel kapcsolatban a *Vitae fratrum*ból már megismert információkat tartalmazza. Az egyes kolostorok anyaga előtt álló bevezetőket Hervay F. Levente írta.

Török József a pálos rendről szóló tanulmányában⁸⁵ mutatja be és értékeli Boldog Özséb személyét. Gyöngyösi munkáját vezérfonalként választva, rámutat Özséb életének azon vonásaira, amelyek a történetkritika fényében is helytállóak. Ilyen a vendégszeretete, az Esztergomba látogató remetékkel való kapcsolata és a pápai kúriánál tett látogatása, valamint halálának realisztikus ábrázolása.⁸⁶ Kiemeli, hogy Gyöngyösi „1516-ban Rómában kiadott, rendi témájú műve ugyan hallgat Özsébről, ám ebből arra a következ-

⁸⁰ Uo. 1240.

⁸¹ MÁLYUSZ, *A pálos rend és a devotio moderna* 95–100.

⁸² Uo. 97.

⁸³ MÁLYUSZ, *A Pálosrend a középkor végén* 20.

⁸⁴ GYÉRESSY Béla Ágoston, *Documenta Artis Paulinorum I–III* (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai X, XIII, XIV) (Budapest, k.n., 1975–1978).

⁸⁵ TÖRÖK – LEGEZA – SZACSVAY 5–35.

⁸⁶ Uo.

tetésre jutni, hogy Özséb ismertsége és tisztelete ekkor még nem létezett és csak 1530 után tették meg Özsébet rendalapítónak, igencsak vitatható.”⁸⁷

A fülöpszigeti Szent Ilona-remeteség azonosítása kapcsán Solymosi László érintőlegesen foglalkozik Özséb személyével. Benne látja az ágostonos remeték ellenében szerveződő magyar remeterend kialakulásának egyik főszereplőjét.⁸⁸ Ezzel, bár feltételes módban, az újabb kutatási eredményeket integrálja Özséb életébe.

A pálos rend jóváhagyásának hetedik centenáriumára készülve látott napvilágot Hervay Levente már többször idézett cikke a pálosok eredetéről.⁸⁹ Hangsúlyozott kritikai megközelítéssel foglalja össze az Özsébre vonatkozó ismereteket. Kiemeli, hogy a *Vitae fratrum* rá vonatkozó ismeretei nem oklevélből származnak; évszámai, amennyiben nem oklevelekre támaszkodnak, csak hozzávetőlegesek; valószínűnek tartja, hogy Varsányi István már idézett verse magának Gyöngyösinek a kérésére íródott, bár ezt bizonyítani nem lehet. Felhívja a figyelmet az Eusebius név egyetlen Árpád-kori magyarországi előfordulására. Ennek kapcsán megállapítja, hogy a Szent Kereszt-kolostor 1255 és 1270 között keletkezett.⁹⁰

2008-ban megjelent tanulmányában F. Romhányi Beatrix a Szent Kereszt-kolostor alapítása kapcsán fogalmazza meg kritikáját Boldog Özsébről és Gyöngyösi *Vitae fratrum*ának forrásértékéről.⁹¹ Érvéleése során a Gyöngyösi által megadott hivatkozásokat veti össze a jelenleg rendelkezésre álló oklevélállománnyal. Valamint Solymosi nézetét továbbgondolva arra a meggyőződésre jut, hogy a Szent Kereszt-kolostor királyi alapítású, az alapítás célja a rend egyházi jóváhagyásának előmozdítása. Ezt a véleményét egy 2016-ban megjelent tanulmányban már árnyaltabban fogalmazza meg: „Úgy tűnik, a magyar egyházi és világi elit 1291–1308 között meglehetősen nagy egyetértésben munkálkodott a pálosok útjának egyengetésén...”⁹²

A tanulmányban F. Romhányi Boldog Özsébet fiktív személynek tartja, mert a rend tagjai a – kutatók számára jelenleg rendelkezésre álló – 13–14. századból fennmaradt oklevelekben nem hivatkoznak rá. A személyére vonatkozó, egykorúnak tekinthető okleveles adatok hiánya tény, erre már Hervay Levente is felhívta a figyelmet.⁹³ F. Romhányi véleményét egyrészt az-

⁸⁷ Uo. 11.

⁸⁸ SOLYMOSI 21–22.

⁸⁹ HERVAY, *A Pálos Rend eredete* 57–65.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ F. ROMHÁNYI Beatrix, *A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében*, in *Történelmi Szemle* (2008) 289–312.

⁹² F. ROMHÁNYI Beatrix, *Heremitaie-Monachi-Fratres. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához*, in *Pálosaink és Pécs* (szerk. Sarbak Gábor; Budapest, Szent István Társulat, 2016) 16.

⁹³ HERVAY, *A Pálos Rend eredete* 57–65.

zal támasztja alá, hogy Gyöngyösi Boldog Özséb alakjában az ideális pálost formázza meg, másrészt hivatkozik egy Stock Szent Simon személyét érintő bizonytalanságra.⁹⁴ F. Romhányi Beatrix 2016-ban megjelent, a pálos rend kezdeteinek eseményeit elemző tanulmányában már sokkal óvatosabban közelíti meg a témát.⁹⁵

ÖSSZEGZÉSÜL

Összegzésül a következőket mondhatjuk. Az kétségtelen tény, hogy oklevelekből nem nyerhető Boldog Özséb személyére vonatkozó információ.⁹⁶ Személyiségének valóságát mellett szól, hogy Gyöngyösi, annak ellenére, hogy a rend Első Remete Szent Pálról való elnevezését preferálta, mégis kiemelt helyen és szövegkörnyezettel őrzi meg Özséb szájhagyományból megismert emlékét. Ennek egyik oka lehetett, amint azt fentebb kimutattuk, Gentilis bíboros oklevelének szóhasználata. Ezért fordul a *Vitae fratrum* szerzője nagy érdeklődéssel a Szent Kereszt-remeteség perjeleinek személye felé. E kolostor és perjele az 1290-es években már igazolhatóan kiemelkedő tekintéllyel rendelkezik, joghatósága, mint láttuk, kiterjed a Veszprémi és Esztergomi Egyházmegyék remetéire, és 1297 után az Egri Egyházmegye házaira is. A Szent Kereszt-remeteség jelenleg elfogadott, 1263 utáni alapítása is egy hamar felívelő közösség képét mutatja. Pál veszprémi püspök 1263-ban kiadott oklevelének kiközösítő klauzulája ellenére a kolostor 25–30 éven belül vezető szerepre tett szert. Ez nemcsak kiemelkedő vezetők, hanem egyházilag elfogadott, makulátlan hírű személyiségek sorát feltételezi, különben nem volna lehetséges a tilalmat figyelmen kívül hagyni. A IV. Béla általi adományozásra utaló, átiratban fennmaradt oklevél valóban magas szintű támogatást örökít meg.⁹⁷ Ennek fényében az illetékes püspök számára pedig ki volna alkalmasabb, elfogadhatóbb a remeték előljárójaként, mint egy volt káptalani tag, egy kanonok, még ha más egyházmegyéből való is.

Gyöngyösi számára a szájhagyományon túl valószínűleg rendelkezésre állt az egyes kolostorok nekrológiuma, amelyben az illető kolostorban elhalt rendtagok nevét és haláluk napját – de nem az évét – feljegyezték. Ebben találhatott írott, bár mára elvesztett forrást a Szent Kereszt-kolostor egymást

⁹⁴ F. ROMHÁNYI, *A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében* 299–300.

⁹⁵ F. ROMHÁNYI, *Heremitaie-Monachi-Fratres...* 9–23.

⁹⁶ Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció 2008. febr. 28-án engedélyezte Boldog Özséb nyilvános liturgikus tisztelését.

⁹⁷ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 50 és F. ROMHÁNYI, *A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében* 298.

követő előljáróinak nevével kapcsolatban. Érdekes még Sarbak Gábor megjegyzése is, hogy egy „Gyöngyösi korát megelőző történeti feljegyzés létezett a rendben, talán Dombrói Márk sem járt töretlen úton”.⁹⁸ Ilyen feljegyzés lehetett a házak saját nekrológja, amelynek vezetése a szabályzat szerint a perjel kötelességei közé tartozott.⁹⁹

Kisbán Emil 1938-ban a barokk kor rendtörténeti vonatkozású művei alapján fogalmazta meg álláspontját.¹⁰⁰ A Boldog Özséb személyéről információkkal szolgáló művek áttanulmányozása során világossá vált, hogy a Gyöngyösi által közölt *vita* a későbbi korok történetírói számára forrásul szolgált. Ám a benne szereplő információkat sokszor meglehetősen szabadon kezelték, értelmezték.

Nézzük az egyes példákat. Bzovius megértve Gyöngyösi írói szándékát a pálos rend ősrégi alapításának alátámasztására, Özsébet már 1216-ban szerepelteti, és kijelenti, a remeterend tőle veszi kezdetét. Ferrarius egy erősebb szinonimát használva, az intézmény szerzőjének titulálja Özsébet.¹⁰¹ Álláspontját minden bizonnyal arra alapozza, hogy „Özséb atya [...] több kolostort alapított, miután sok tanítványát nevelte a szent és vallásos életre”.¹⁰² Ám a forrásként használt Gyöngyösi mégis óvakodik a rendalapító elnevezéstől, mert az a rendre vonatkozó szándékaival ellentétes volna, amint azt fentebb láttuk.

Andreas Eggerer művében a *Vitae fratrum* adatainak korszerű bemutatására törekszik. Nem riad vissza értelmezésüktől, amelynek következtében Gyöngyösi művéhez képest jelentős többletet tartalmazó információk kerülnek a pálos történetírás kánonjába. Célja a rendalapítás megfogalmazása a 17. század igényeinek megfelelő módon. Ennek egyik eszköze az évszámok beillesztése Özséb életébe. Ez a korszerűsítési törekvés emeli ki még inkább Özséb személyét. E célból bővíti ki Gyöngyösinek a Szent Kereszt-monostor alapításáról szóló leírását, és illeszti bele a látomást a lángocskák egyesüléséről. Míg a *Vitae fratrum*ban az egykor rangban első kolostorral kapcsolatos emlékezésben az Özséb általi alapítás mellett a Szent Kereszt tisztelete a hangsúlyos, központi mondanivaló, mert akoré gyűlik össze a hét remete,

⁹⁸ SARBAK, *Gyöngyösi Gergely biográfiájához* 50. Ezt támasztja alá: TARNAI Andor, *A magyar nyelvet írni kezdik* (Budapest, Akadémiai, 1984) 202.

⁹⁹ SWIDZINSKI, Stanislaw, *Die älteren Konstitutionen der Brüder des hl. Paul des Ersten Eremiten im Orden des Heiligen Augustinus sowie die Formung des Ordensmanes* (Archivum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae II, Fontes VI) (Coesfeld, Barmherziger Bund, 2009) 36.

¹⁰⁰ KISBÁN 17–20.

¹⁰¹ FERRARIUS 476.

¹⁰² „Pater Eusebius [...] post plurimorum coenobiorum in Hungaria foundationem, postquam multorum discipulorum ad sanctae et religiosae vitae eruditionem”: GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 47.

addig itt hét, az istenszeretet tüzétől lobogó remete gyúlik össze Özséb vezetése alatt. Apró hangsúlyváltozás, mégis más értelmet nyer a szöveg.

Eggerer törekvését Hevenesi magyar szenteket bemutató műve koronázza meg, amely a nagyközönség számára is ismertté teszi Özsébet. Ettől fogva már nem csupán egy szűk csoport, egy szerzetesrend kiemelkedő személyisége, hanem az egész ország számára jelentőséggel bír. Így vált Özséb személye egyre jobban kidolgozottá és a modern kor kutatói számára egyre gyanúsabbá.

Ily módon nyert jelentőségét azonban az Esztergomi Főegyházmegye két jeles, 19. századi történésze, Knauz Nándor és Kollányi Ferenc vitathatatlannak tartja.

Knauz a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* lapjain csupán a főkáptalani levéltár hiányosságaként tekint a tényre, hogy oklevélben Özséb nevű esztergomi kanonok nem szerepel, és nem kételkedik Eggerer információinak hitelességében.¹⁰³

A Kollányi által is referenciaként használt, Knauz gyűjtötte anyagban még egy oklevél van, amely estünkben érdeklődésre tarthat számot. Az érdeklődés oka, hogy „Magyarországon az Árpád-korból fennmaradt írásokban az Eusebius név csupán egyetlen egyszer fordul elő”.¹⁰⁴ Ez pedig egy 1255-ben kiadott oklevél, amelyben Fülöp esztergomi nagyprépost, aki 1245 és 1258 között töltötte be ezt a méltóságot,¹⁰⁵ tanúsítja, hogy Váncsa Lambert az ő kúrti birtokát eladta Pousa (Pósa) nyitrai főesperesnek. A birtok határainak bejárását Bethleem gömöri főesperes, esztergomi kanonok és Özséb, az esztergomi székesegyház prebendáriusa végezte.¹⁰⁶ A prebendárius a kanonok helyettesítője volt az istentiszteleteken, általában csekély díjazás fejében. Ilyen prebendáriusokat találunk az esztergomi főszékeskáptalan mellett működő karbeli papok testületének tagjai sorában. Őket

...szintén káptalanbelieknek kell tekintenünk, bár nem voltak kanonokok, miután a káptalan nem csupán a székesegyházi szolgálatban, hanem a hiteles helyi teendők végzésében, kiküldetésekből is igénybe vette munkásságukat. Ilyen karbeli áldozár 12 volt a főszékesegyházban, s ezeket a káptalan nevezte ki. Aki ez állásra igényt tartott, annak felszentelt áldozárnak kellett lennie.¹⁰⁷

Ez Kollányi Ferenc tanulmányának egyik fontos megállapítása. Varsányi István versében a pilisi Szent Kereszt-kolostor alapítóját szent férfinak, remetének és papnak titulálja.¹⁰⁸ Így nem lehetetlen, hogy az egyszerű – címek

¹⁰³ KNAUZ 363.

¹⁰⁴ HERVAY, *A Pálos Rend eredete* 61.

¹⁰⁵ KOLLÁNYI 11.

¹⁰⁶ KNAUZ 428–429.

¹⁰⁷ KOLLÁNYI LIV.

¹⁰⁸ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 43.

és rangok pontos használatában járatlan – remeték emlékezete emelte Özséb atyát a karbeli papok sorából a kanonokok közé. Hiszen a karbeli pap, amint láttuk, a tágabb értelemben vett káptalan tagjai közé számított, tagja volt az érsek környezetének, és részesült a káptalan minden hétköznapi értelemben vett feladatában és némi javadalomban is. Mégis Özséb prebendárius azonosítása a pálosok történetében oly nagy szerepet játszó, egykori hasonnevű kanonokkal jelenleg nehezen alátámasztható.

Mályusz Elemér 1971-ben kiadott, a középkori magyar egyházi társadalom törekvéseit feldolgozó művében egy fejezetet szentel a remeterendeknek.¹⁰⁹ Köztük vannak a pálosok is. Ebben a munkájában, korábbi meggyőződésével ellentétben, gyanakvással tekint Özséb alakjára. Kétségbe vonja személye valóságát, rendalapító szerepét, Gyöngyösi őskereső buzgalmát emlegetve. Gondolatmenete arról tanúskodik, hogy a rendalapítás Eggerer által közvetített szemléletét Gyöngyösi korában próbálja meg értelmezni. Ezért fogalmaz erős kritikával Özsébet és működését illetően, bár véleménye bizonytalanságára mutat, hogy könyve két egymást követő oldalán Özséb alakját eltérően ítéli meg. Márpedig Gyöngyösi Gergelynek nem róható fel, hogy a rendi hagyományokat is figyelembe vette műve elkészítése során. Ehhez kapcsolódóan jeleztem, mi az oka, hogy a pálosok magukat a remeterendek és nem más típusú szerzetesek közé sorolják.

F. Romhányi Beatrix 2008-ban írt tanulmányában erős kritika tárgyává teszi a hagyományos pálos történelemszemléletet és Gyöngyösi művét. Érvelését a Gyöngyösi által felhasznált hivatkozások és oklevelek, valamint a jelenleg rendelkezésre álló oklevelek adatainak disszonanciájára építi.

Erveit a következő szempontokkal kívánom árnyalni. Egyet kell érteni a szerző azon állításával, hogy Gyöngyösi a *Vitae fratrum*ot elsősorban a rendtagoknak szánta. A mű elsődleges célja: példaképeket adni a szerzeteseknek. Ehhez felhasználja az egyes rendfőnökök személyét is. Özsébet azonban tőlük elkülönítve kezeli, a róla szóló első fejezetben használja a *vita* kifejezést mondandója megjelölésére: „Incipit *vita* fratris Eusebii adhuc secularis.”¹¹⁰ A kiemelés a személy jelentőségének hangsúlyozását szolgálja. Üzenetének lényege: íme, a kiválók és a rend vezetői között is kiváló személy. A *vita* műfaját sokáig jegyzőkönyvi hitelességű beszámolóknak tekintették más esetben is, például Első Remete Szent Pálnál is. A *vita* a legendaírás egyik lehetséges formája. A *legenda* mint műfaj forrásértékének a megítélése az elmúlt évszázad során sokat változott. *Révai nagy lexikona* a legendát még valóságalappal bíró, erkölcsi tanúságot közvetítő műként határozza meg,¹¹¹ míg egy 1964-ben kiadott irodalomtörténet már csupán az

¹⁰⁹ MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom*... 254–274.

¹¹⁰ „Kezdődik Özséb testvér világi életének leírása”: GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 38.

¹¹¹ *Legenda*, in *Révai nagy lexikona XII* (szerk. Révai Mór; Budapest, Révai Testvérek Irodalmi

Egyház által támogatott propagandaeszköznek tekinti.¹¹² Így vált a valóságot sajátosan – a példaadó, evangéliumi ihletésű életvitel szempontjából – megközelítő írásból egyszerűen megbízhatatlan, ideológiai tartalmú anyag. A *vita*, *legenda* hordozta információk értékelésének ilyen irányú változása természetesen kedvezőtlenül hat a közlendő hitelességének tekintetében. Számunkra azonban az ideológiai háttértől mentes értelmezés a valósághoz közelebb állónak látszik. Ahogy a legendairás körébe tartozó történeti dokumentumok alapos és hangsúlyozott forráskritikai feldolgozása nem mellőzhető, ugyanúgy egy személy létezése/nem létezése körüli kérdések ideológia-vezérelt megközelítésének mellőzése is a tudományos hitelesség erősítését szolgálja. Boldog Özséb esetében okkal feltételezhetjük létezésének tényét. Nem létező személyről nem *legenda*, csupán *példabeszéd*, *parabola* szokott születni. Nem szerencsés összemosni a két eltérő jelentésű fogalmat. Ez az oka Gyöngyösi szóhasználatának.

Másrészt, amint fentebb láttuk, a műnek más céljai is voltak. Egyik a rend elnevezésének, ősrégi mivoltának alátámasztása és különböző eredetű kiváltságainak összegyűjtése. Erre a rendet ért különféle támadások szolgáltattak okot, illetve az egyes kolostorok birtokjogának igazolását akarta megkönnyíteni. Gyöngyösi az okleveleket kibocsátásuk szándékával megegyezően használta fel és idézte. Nem a rend hagyományaira vonatkozó forrást látott bennük, hanem kiváltságokat és birtokjogokat biztosító iratot. Másik célkitűzése a rend hagyományainak írásba foglalása, minden bizonnyal a rendi közmeggyőződés, szájhagyomány alapján. Ezért sem lehetséges Özséb személyét pusztá fikciónak tekinteni.

A kolostorok – gyaníthatóan 1308 után vezetni kezdett – nekrológjai magukban foglalták a rendtagok halálának napját. Ezek mára elvesztek, de Gyöngyösi még használhatta őket.¹¹³ Joggal feltételezhető, hogy a néhány évtizeddel korábban létrejött monostorok kollektív emlékezete megőrizte az adott ház alapítójának emlékét, és az feljegyzésre is került.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a jelenlegi történetírás az egyes személyeket akkor tekinti kétségtelenül valósnak, ha egykorú okleveles adatokkal alátámasztható az eseményekben való részvételük. Ma ugyanis inkább folyamatokat és összefüggéseket kívánnak láttatni, semmint kiváló személyiségeket, hősöket. Ám Gyöngyösi idejében, de még a barokk korszakban is, a hős személye, példája, jelentős tettei voltak a megörökítésre méltók. Az írott oklevél mint kizárólag érvényes történeti forrás a pozitívizmus térnyerésével, a 19. században kezdte egyértelműen háttérbe szorítani az *emlékezetet mint történelmi forrást* és a szóbeliségre épülő, ugyanakkor,

Intézet, 1915) 579–580.

¹¹² KLANICZAY Tibor, *A magyar irodalom története I* (Budapest, Akadémiai, 1964) 62.

¹¹³ Lásd a 98. és 99. lábjegyzet.

természetesen írásos emlékekre is támaszkodó történetírói megközelítéseket. Ezt a szemléletbeli különbséget Gyöngyösin és művén számon kérni, illetve őt emiatt elmarasztalni nem lehet. Különösen nem az utóbbi időkben, amikor a történetelmélet a források kritika alá vehető sokféleségének sorában újra hangsúlyozza az emlékezetet, a szóbeli hagyomány, a tárgyi relikviák *együtt, egymásra vonatkoztatott értelmezésének* jelentőségét.¹¹⁴ A régészeti ásatások a Szent Kereszt-kolostor 1263 utáni létezését meggyőzően igazolták.¹¹⁵

Gyöngyösi Gergely *Vitae fratrum*ának Özsébre vonatkozó, visszafogott, óvatos közlését a későbbi századok során, különösen a barokk korban, a történetírók továbbfejlesztették. Ez a fokozatos fejlesztés vívta ki a kiváló pilisi remete esetében a jelen kor szinte tagadásba forduló kritikáját. Ami logikailag biztosnak látszik Gyöngyösi munkája alapján, az Özséb személyének valódisága, az esztergomi káptalannal való szoros kapcsolata, a Szent Kereszt-remeteség általa véghezvitt megalapítása a Hármass-barlang közelében és ezen monostor 13. század végén hirtelen megerősödő vezető szerepe.

¹¹⁴ GYÁNI Gábor, *A történelmi emlékezet rítusai*, in *A történész szerszámosládája: A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa* (Atelier Füzetek 4) (szerk. Szekeres András; Budapest, L'Harmattan, 2002) 104.

¹¹⁵ BENKŐ Elek, *A Szent Kereszt remetéinek korai kolostorai a Pilisben*, in *Pálosaink és Pécs* 35.

Ferenc pápa

FRATELLI TUTTI

Mindnyájan testvérek kezdetű enciklika

Írásomban nem a testvéri szeretetre vonatkozó tanítás összefoglalására, hanem annak egyetemes dimenziójára, a mindenki iránti nyitottságra összpontosítok. E szociális enciklika szerény hozzájárulás ahhoz a reflexióhoz, hogy a mások kirekesztésének és mellőzésének számtalan mai változatával szemben képesek legyünk a testvériség és a társadalmi barátság új, nem csak az üres szavak szintjére korlátozódó álmával válaszolni. Noha éltető és tápláló keresztény meggyőződésből írtam, arra törekedtem, hogy a párbeszéd lehetősége minden jóakarátú ember felé megnyíljon.

152 oldal, puhafedeles. Ára: 1500 Ft

Balás Béla

TÚL A POLITIKÁN

Történetek, gondolatok Betonba öntve

Friss, átütő, magával ragadó kötet, amely egy bölcs püspök összesűrűsödött élettapasztalatát tárja elénk. Stílusa tömör, a rövid, célratoró írások elgondolkoztatnak, meghökkentenek. Segítenek, hogy felismerjük önmagunkat és mélységeinket: szembesít, provokál, meghökkent és felold. Felemeli szemünket az örök távlatok fényébe. Az egykori bajóti plébánosnak, a nagymarosi ifjúsági találkozó megálmodójának kaposvári püspökként teljesedett ki az élete. Aranymiséjét kaposszentbenedeki templomban mutatta be, ahol így összegezte addigi papi és püspöki szolgálatát: „Ez az ötven év azzal telt, hogy mindkét kezével védett az Úr. Egyikkel tartott, a másikkal pofozgatott.” Két éve Zselickislakon él. Az ihletet adó csendben született meg e kötet, melyről egykori titkára, Rumszauer Miklós így vall: „Beton atya sziporkázó szellem. Világító rakéta, amit fellöttek az égbe, és szellemi világossága a sötét háttérben bombaként robbant, majd ezer apró csillagként hull a Szó a lélektalajra. Nemcsak aktív főpapi szolgálatában volt így, hanem emeritus püspökként is a szellem hasonló útját járja.”

144 oldal, keménytablás. Ára: 2400 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu